

18 Ιουλίου 2013

Από το μετανεωτερικό προσωπείο στο πρόσωπο

/ [Αφιέρωματα](#) / [Ορθοδοξία και Δύση](#) / [Χριστιανική Ανθρωπολογία](#)

[Γέροντας Εφραίμ, Καθηγούμενος Ιεράς Μεγίστης Μονής Βατοπαιδίου](#)

Η θεολογία του προσώπου, όπως αναδεικνύεται από την ησυχαστική ασκητική παράδοση, αποτελεί την σημαντικότερη αντιπρόταση στον μετανεωτερικό

ατομισμό και σχετικισμό. Η άσκηση της εσωστρεφείας και της ησυχίας με επίγνωση δεν είναι ψυχολογισμός, αλλά η αυθεντική και μόνη οδός για την μεταμόρφωση του «ειδεχθούς προσωπίου» σε πρόσωπο.

Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς. Τοιχογραφία παρεκκλησίου Αγ. Αναργύρων Ι.Μ.Μ. Βατοπαιδίου, 1371.

Έχει επισημανθεί προσφυώς ότι αυτό που θα χαρακτηρίσει κυρίως την θεολογία του 21ου αιώνα είναι η ενασχόλησή της με ανθρωπολογικά ζητήματα¹. Αν στο χώρο της θεολογίας σήμερα δεν έχουν επαρκώς ερμηνευθεί ανθρωπολογικές αλήθειες φανταστείτε τι γίνεται στον χώρο της φιλοσοφίας, της διανόησης, των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών.

Ο σύγχρονος μεταμοντέρνος άνθρωπος δεν γνωρίζει τι είναι ο άνθρωπος. Ζει, αλλά και προβάλλει το προσωπείο του ανθρώπου. Τι είναι προσωπείο; Προσωπείο είναι η μάσκα, που χρησιμοποιούσαν στην αρχαία Ελλάδα οι ηθοποιοί για να υποδύονται διάφορους ρόλους πάνω στην σκηνή, στο θέατρο. Άρα το προσωπείο δεν είναι κάτι το αληθινό, είναι ψεύτικο, είναι μία εικονική πραγματικότητα για να μιλήσουμε με σύγχρονη ορολογία της πληροφορικής. Πρέπει να απεκ-δύσουμε αυτό το ψεύτικο και να ενδυθούμε το αληθινό, που στην συγκεκριμένη περίπτωση είναι το πρόσωπο.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας δεν όρισαν τι είναι το πρόσωπο. Θέλοντας όμως να αναφερθούν στην μεγαλειότητα, την παναξία του ανθρώπου χρησι-μοποίησαν τον όρο άνθρωπος. Ο Μέγας Βασίλειος γράφει ότι ο άνθρωπος είναι το μόνο από τα ζώα «θεόπλαστον»². Ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος λέει ότι ο Θεός δημιούργησε ένα ζώο αναμειγμένο από ορατή και αόρατη φύση, τον άνθρωπο, ο οποίος είναι ένας δεύτερος κόσμος, «εν μικρώ μέγας»³. Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος τονίζει ότι «άνθρωπος εστι, το περισπούδαστον του Θεού ζών»⁴.

Ο άνθρωπος είναι η κορωνίδα της κτίσεως. Έχει έμφυτη την έφεση προς το τέλειο. Αυτό πα-ρατηρείται στην άσκηση της οποιασδήποτε επιστήμης, τέχνης η και επαγγέλματος ακόμη. Ο άνθρωπος προσπαθεί με όλες του τις δυνάμεις, ακόμη και στις καθημερινές δραστηριότητές του, να επιτύχει το τέλειο. Και αυτό αποτελεί μία μαρτυρία για την δυνατότητα που έχει δώσει ο Θεός στον άνθρωπο για την προσωπική του τελειοποίηση και ολοκλήρωση ως ψυχοσωματική οντότητα και ύπαρξη.

Μέσα στο κτιστό σύμπαν δεν υπάρχει κάτι ανώτερο από τον άνθρωπο. «Οι κατώτερες βαθμί--δες όντων, αν και έχουν κάποια λογικότητα, δεν εμπεριέχουν ωστόσο ένα σκοπό αφεαυτές, αλλά έχουν σκοπό να αποτελέσουν την υλική προϋπό--θεση της υπάρξεως του ανθρώπου... Ο άνθρωπος τείνει προς μία απέραντη, ανώτερη από αυτόν προσωπική πραγματικότητα [τον Θεό], που μπορεί να τον τρέφει επ' άπειρο χωρίς να την κατέχει, δεδομένου ότι οι δυνατότητές του είναι περιο-ρισμένες, αλλά και χωρίς να εξαφανίζεται μέσα της»⁵. Ο προσωπικός αυτός Θεός είναι που δίνει νόημα και σκοπό στην ύπαρξή του. Η ανθρω-πινη μυ-ριούπόστατη ανθρω--πινη φύση μπορεί να κοινωνεί κατ' ενέργεια με τα διακεκριμένα και αλληλοπεριχωρούμενα πρόσωπα της Αγίας Τριάδος.

Ο μακάριος Γέροντας Σωφρόνιος στοιχώντας τους αγίους Πατέρες δεν κάνει ορισμό του προσώπου. «Πιο σημαντική για την ασκητική θεολογία του είναι η κατοχύρωση του πως υπάρχει το πρόσωπο, πράγμα που τον οδηγεί στην περιγραφή των ιδιωμάτων του... Το πρόσωπο δεν μπορεί μεν να οριστεί, μπορεί όμως, δυναμικά και υπαρξιακά, να χαρακτηριστεί από την ενεργητική του φανέρωση»⁶. Το πρόσωπο που έγκειται στον «κρυπτόν της καρδιάς άνθρωπον»⁷, αναδύεται όταν ο άνθρωπος δια της Χάριτος του Θεού ανακαλύψει τον χώρο της καρδιάς του, τον πυρήνα της υπάρξεως του ανθρώπου.

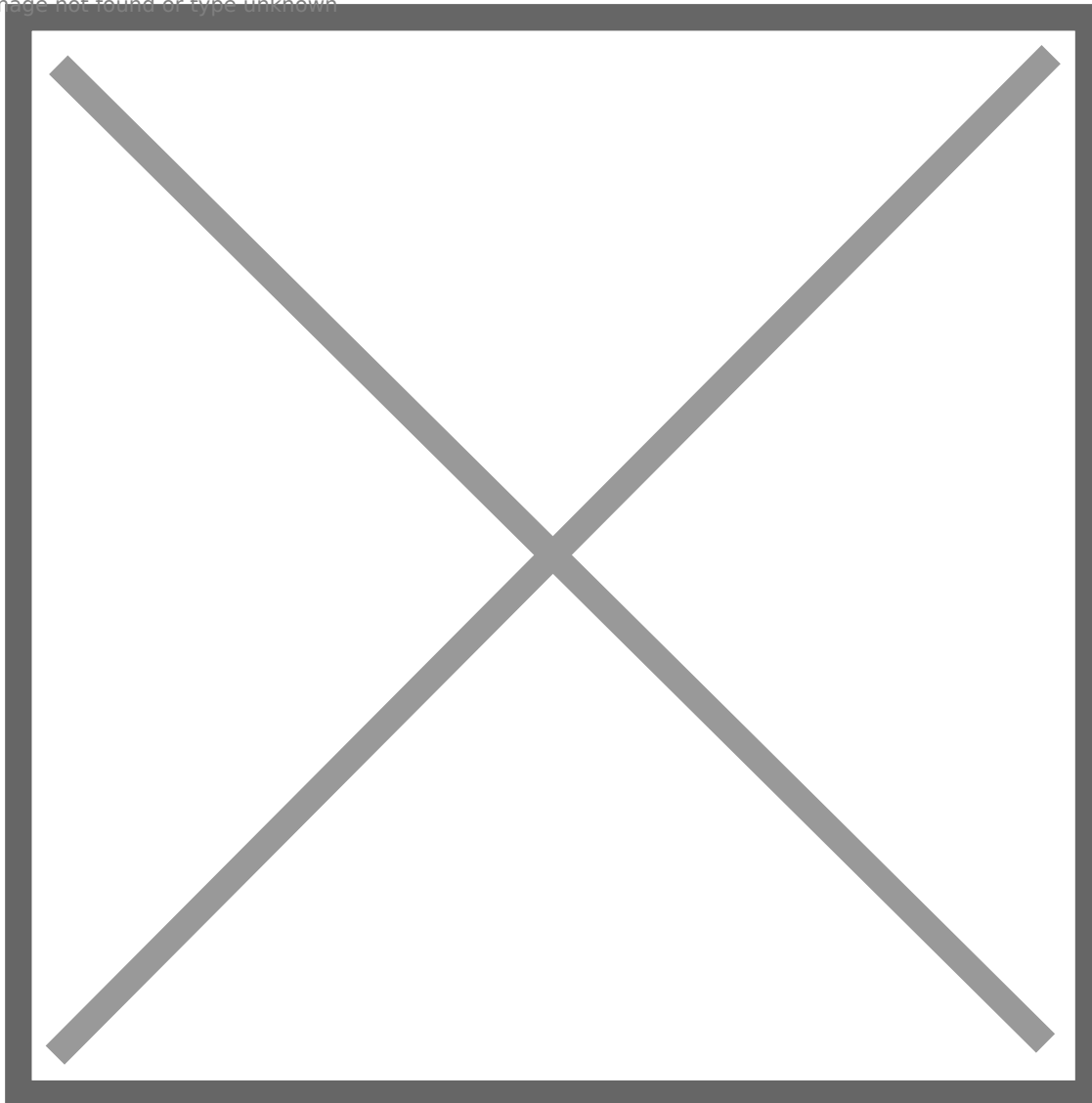
Λέει ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, κάτι πολύ σημαντικό και που αποτελεί το κεντρικό σημείο του άρθρου: Όταν ο νους του ανθρώπου απομακρυνθεί δια της ορθοδόξου ασκήσεως από κάθε αισθητό και ανασηκωθεί από την τύρβη της ενασχολήσεως με τα υλικά και εποπτεύσει τον εσωτερικό άνθρωπο, θα δει το «ειδεχθές προ-σωπείον», δηλαδή το απαίσιο, το άσχημο προσωπείο, που κατα--σκευά-σθηκε από την εμπαθή προ-σκόλληση με τα γήινα, που τρέφεται και αυξάνεται από την αμαρτία. Έτσι σπεύδει να καθαρίσει αυτό το προσωπείο με το πένθος και την μετάνοια, να αφαιρέσει αυτό το δύσμορφο κάλυμμα με την άσκηση και την τήρηση των εντολών του Θεού. Και τότε συνεχίζει ο άγιος Γρηγόριος, επειδή η ψυχή δεν διασπάται από την πολυσχιδία της αμαρτίας, βρίσκει την ειρήνη των ψυχοσωματικών του δυνάμεων, την ψυχική αρμονία, την αληθινή εσωτερική ησυχία, φθάνει σε πραγματική θεογνωσία αλλά και αυτογνωσία⁸. Τότε το «ειδεχθές προσωπείον» μετα-μορφώνεται σε αληθινό πρόσωπο κατ' εικόνα του αληθινού και αιω--νίου προσώπου του Θεα-νθρώπου Χριστού.

Ο μετανεωτερικός άνθρωπος και το προσωπείο του

Ο άνθρωπος, όσο και αν αλλάζουν πολιτικά, πολιτισμικά, κοινωνικά οι καιροί, παραμένει ουσιαστικά ο ίδιος με ανεξάλειπτο και αμαυρωμένο το «κατ' εικόνα». Η αμαρτία μετά την πτώση των Πρωτοπλάστων μαζί με τα πάθη της κακίας, όποια και αν είναι αυτά -φιληδονία, πορνεία, φιλαυτία, υπερηφάνεια, μίσος, μνησικακία,

οργή, θυμός, κατάκριση, φιλαργυρία, πλεονεξία, υπό--κριση- πολεμούν η και κυριαρχούν στον άνθρωπο, ανάλογα αν αυτός έχει επίγνωση αυτού του πολέμου και αγωνίζεται η αν δελεαζόμενος από αυτά τα υποθάλπει και τα τρέφει. Ποτέ όμως και σε καμμία εποχή δεν υπήρχε τέτοια κοινωνική αποδοχή και νομιμοποίηση της αμαρτίας όσο στην δική μας.

Image not found or type unknown

Ο σύγχρονος μετανεωτερικός άνθρωπος πρέπει να απαλλαγεί από τό εμπασθές προσωπείο του.

Η σημαντικότερη ίσως ανατροπή που έφερε η νεωτερικότητα ήταν η ανάδυση του ατόμου. Για πρώτη ίσως φορά στην ιστορία το άτομο κατακτάει την αυταξία, αυθυπαρξία και αυτονομία του. Για πρώτη φορά αποκτάει τόσο μεγάλη σημασία και σπουδαιότητα, ώστε τίθεται υπεράνω της κοινότητας, του συνόλου, των συλλογικών πολιτι-σμικών αλλά και κληρονομημένων θεσμών και αξιών, και φυσικά της Εκκλησίας⁹. Πολλοί ισχυ-ρίζονται ότι ζούμε σε μία μετανεωτερική εποχή, που εκτός αυτής της κλη-ροδοτηθείσης από την νεωτερικότητα αυτονομίας του ατόμου, την χαρακτηρίζει ο κατακερ-ματισμός, ο κορεσμός, η σχετικοποίηση, ο ανορθολογισμός, η αντικοινωνικότητα, η πεσιμιστική επι-θυμία του τέλους της ιστορίας και του κόσμου. Η νεωτερικό-τητα είχε ως βασικό σύνθημά της το κλασικό Νιτσεικό, «ο Θεός έχει πεθά-νει». Αν και παρατηρούμε στην σύχρο-νη μετανεωτερική εποχή μία «επιστροφή του Θεού», μία επανεμφάνιση και αναβίωση της θρησκευ-τικότητας τα συνθήματα «πρέπει να απο-λαμβάνεις», «όλα επιτρέπονται» κυριαρχούν και επικρατούν. Ο άνθρωπος όπως προβάλλεται ση-μερα μέσα από τα φιλοσοφικά, πολιτικά, κοινωνικά, θρησκευτικά συγ-κρητιστικά συστήματα δεν θεωρείται τίποτε περισσότερο από μία βιολο-γική μονάδα. Το πρότυπο στην σύγχρονη μετα-νεωτερική εποχή έχει γίνει ο σταρ, ο ηθοποιός, ενώ στην νεωτερική ήταν ο επιστήμονας και στην παραδοσιακή ο άγιος. Το κέντρο υποκειμενικής βαρύτητας στην παραδοσιακή εποχή αποτελούσε η ψυχή, στην νεωτερική η λογική, ενώ σήμερα το σώμα. Σήμερα ο μετανεωτερικός άνθρωπος έχει ως στόχο του την απόκτηση πληροφοριών, ενώ ο νεωτερικός είχε την γνώση και ο παραδοσιακός την σοφία.

Ο μετανεωτερικός άνθρωπος αυτονομημένος, φίλαυτος, ερμητικά κλεισμένος στο εγώ του, ηδονιστής και πεσιμιστής διαμορφώνει την σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη

βιοηθική, που εκφράζει την ανήθικη ηθική ποικιλομορφία της εποχής. Παρόλη την ευφυΐα του δεν γνωρίζει τι είναι ο άνθρωπος, δεν έχει αξιοποιήσει τις πραγματικές δυνατότητες που ξεπερνούν κατά πολύ τα όρια της επίγειας ζωής, δεν έχει ανακαλύψει ακόμη τις αιώνιες διαστάσεις που έχει οντολογικά ο άνθρωπος. Διαπιστώνουμε δηλαδή μετά από αυτές τις σύντομες συγκρίσεις, ότι ο σύγχρονος άνθρωπος έχει εκφυλισθεί, έχει υποβαθμίσει την ποιότητα και το νόημα της ζωής του. Δηλαδή με άλλα λόγια ο σύγχρονος άνθρωπος έχει αποκτήσει ένα έντονα εμπασθέν προσωπείο. Και χρειάζεται πολύς αγώνας για να απαλλαγεί από αυτό το προσωπείο, να μεταμορφώσει αυτό το προσωπείο σε πρόσωπο.

Ο ορθόδοξος χριστιανός αν και είναι «πάροικος και παρεπίδημος»¹⁰ σε αυτόν τον κόσμο, αν και «το πολίτευμά του εν τοις ουρανοίς υπάρχει»¹¹, όμως ζει εντός του κόσμου, εντός της ιστορίας. Δεν μπορεί να περιφρονήσει το τι γίνεται στο πολιτικό, κοινωνικό, πολιτισμικό, στο παγκόσμιο γίνεσθαι, το οποίο επιδρά στην ζωή του. Νομίζουμε ότι ο σημερινός άνθρωπος υποδουλωμένος στα πάθη και αποπροσανατολισμένος ως προς το νόημα της ζωής έχει ανάγκη όσο ποτέ άλλοτε να ελευθερωθεί από αυτήν την αφύσικη, την παρά φύση, την εμπασθή κατάσταση.

Η ανάδειξη του προσώπου μέσω της ησυχαστικής ασκητικής παράδοσης

Η θεραπευτική αγωγή που πρέπει να ακολουθήσει για να επανέλθει στην φυσική του κατάσταση, για να ξαναβρεί «το αρχαίον εκείνο και αμήχανον κάλλος»¹² συνίσταται στην «πέιρα της ησυχίας», που ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς την καταδεικνύει ως «τέχνη τεχνών»¹³. Ο τρόπος αυτός βιώσεως της ησυχίας στην Πατερική ορολογία λέγεται και ησυχασμός. Ο ησυχασμός δεν είναι μία θεολογική κίνηση, που αναδείχθηκε τον 14ο αιώνα με κύριο εκπρόσωπό του τον άγιο Γρηγόριο Παλαμά, αλλά είναι η Πατροπαράδοτη οδός προς την θέωση, τον αγιασμό¹⁴. Ο ησυχασμός συνιστά την πεμπτουσία της Ορθοδόξου Παραδόσεως της Παραδόσεως που διαφυλάττει την εμπειρία του Αγίου Πνεύματος, την συνέχεια της Πεντηκοστής, η οποία διαστέλλεται από την Παραδοσιαρχία που ένας τυπικισμός και συντηρητισμός δίχως το ανάλογο βίωμα.

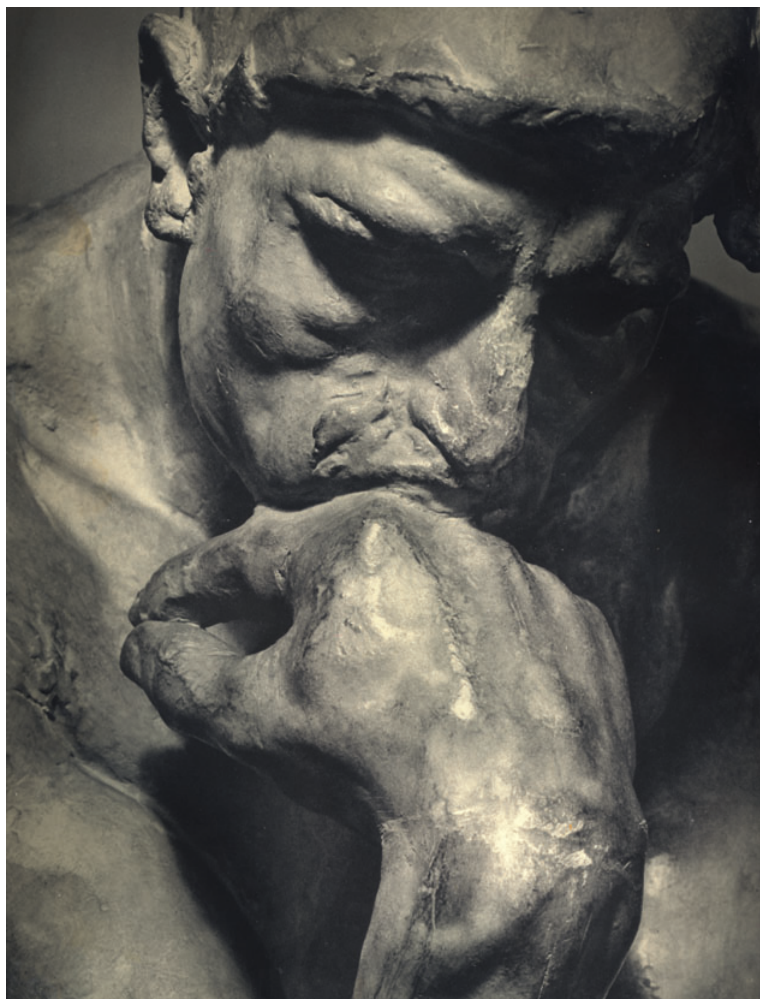

Ο ησυχασμός δεν βιώνεται μόνο από τους μοναχούς και από όσους έχουν αποταγεί τον κόσμο. Ησυχασμός είναι εσωτερική κατάσταση, είναι συνεχής «διαμονή εν τω Θεώ και καθαρότης νοός». Ησυχασμός είναι ο τρόπος με τον οποίο αποκαλύπτεται ο χώρος της καρδιάς, το κέντρο της υπάρξεως του ανθρώπου, αυτό που μπορεί να χαρακτηριστεί πρόσωπο. Αυτή είναι η μόνη με-θοδος με την οποία ο άνθρωπος αναγεννάται πνευματικά και αναδύεται η υποστατική του αρχή. Δίχως αυτήν την ασκητική δεν έχει νόημα και η μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας, που μπορεί να ενεργεί και κολαστικά αντί σωστικά.

Ο άνθρωπος πρέπει να αποβάλλει το προ-σωπείο των παθών και να γίνει πρόσωπο. Η καθαρή της καρδιάς του από τα πάθη πρέπει να γίνει η κύρια προτεραιότητα στην ζωή του. Σε αυτόν τον αγώνα του δεν προσπαθεί να συμμορφωθεί με μία εξωτερικά ηθική ζωή, αλλά αγωνίζεται με Χριστοκεντρικό τρόπο και σκέψη. Μπολιασμένος στο Σώμα του Χριστού, που είναι η Εκκλησία, με τα μυστήρια κυρίως του Βαπτίσματος, της Εξομο-λογήσεως και της Θείας Ευχαριστίας γίνεται ο άνθρωπος εκκλησιολογική υπόσταση¹⁵ –όχι όμως ακόμη κατ' ενέργεια πρόσωπο– και με όλη την προαίρεσή του αρχίζει την εργασία της μετανοίας. Όπως τονίζει ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς ετοιμασία και αρχή της μετανοίας είναι η αυτομεμψία, η εξομολόγηση και η αποχή από τα κακά¹⁶. Για να είναι ολοκληρωμένη η μετάνοια πρέπει να συντρέχουν και τα τρία μαζί. Όποιος προσεύχεται με συντριβή και αυτομεμψία ενώπιον του Θεού και υπόσχεται ότι θα απέχει από την αμαρτία, αν δεν προσέλθει στο μυστήριο της εξομολογήσεως, στον πνευματικό, δεν είναι έγκυρη η μετάνοιά του, ο αγώνας του. Λέει χαρακτηριστικά ο άγιος Γρηγόριος: «Κανένας από όσους αμα-ρτάνουν στον Θεό, ακόμη και αν απο-μακρυνθεί από την αμαρτία, ακόμη και αν την ισοσταθμίσει με τα έργα της με-τανοίας, δεν μπορεί να λάβει από τον εαυτό του την συγχώρηση, εάν δεν μεταβεί σε εκείνον που έχει από τον Θεό την εξουσία να λύνει και να δεχθεί από εκείνον την διαβεβαίωση της αφέσεως»¹⁷. Έτσι αγωνί-ζεται την «νόμιμον άθλησιν» και προσέχει να μην τρέφει τα πάθη του με την κατ' ενέργεια αμαρτία ή με την συγκατάθεση στους πονηρούς λογισμούς, γιατί τα πάθη είναι παρά φύση κίνηση της ψυχής. Όταν οι δυνάμεις της ψυχής, δηλαδή το επι-θυμητικό, το θυμικό και το λογιστικό δεν λειτου-ργούν φυσιολογικά αλλά δουλεύουν παρά φύση, τότε αναπτύσσονται τα αντίστοιχα πάθη. Η κάθα-ρση από τα πάθη επι-τυγχάνεται με την αντίστοιχη άσκηση των αρετών, και κατά τον Παλαμά, η θεραπεία αρχίζει πρώτα από το επιθυμητικό¹⁸. Έτσι στο επιθυμητικό τοπο-θετούμε την εγκράτεια αντί της φιληδονίας και της πλεονεξίας, στο θυμικό την αγάπη αντί της μνησικακίας και του θυμού και στο λογιστικό την νήψη και την προσευχή αντί της λήθης και της άγνοιας¹⁹.

Κάθαρση των παθών δια της νοεράς προσευχής

Ο πιστός τρέφει το λογιστικό με την ευχή του Ιησού, το «Κύριε Ιησού Χριστε, ελέησόν με». Το όνομα του Χριστού περιστρεφόμενο στον νου του αγωνιζομένου προσφέρει θείο φωτισμό ώστε να διακρίνει τους λογισμούς που παρακινούν στην κατ' ενέργεια αμαρτία και να τους αποκτείνει, κατά τον Ψαλμωδό, στην νηπιακή τους ακόμη κατάσταση²⁰, πριν προλάβουν δηλαδή να δημιουργήσουν την εμπαθή εικόνα. Και τα πάθη μη ενεργούμενα σιγά-σιγά με την βοήθεια της θείας Χάριτος νεκρώ-νονται η καλύτερα μεταμο-ρφώνονται όπως λέει ο Παλαμάς. Όταν αρχίσει αυ-τη η νέκρωση-μεταμόρφωση των παθών εισέρχεται στην θεωρία, και εκεί στον «θρόνο της Χάριτος, την καρδιά»²¹, ανακαλύπτει άλλη ενέργεια μέσα του, την νοερά²². Τότε συμβαίνει η ένωση νου και καρδιάς. Ο νους του ανθρώπου αποτελεί ίσως το βασικότερο θέμα της ασκητικής ανθρω-πολογίας και το πιο δυσδιάκριτο για τους μη πνευ-ματικούς ανθρώπους, τους «ψυχικούς»²³. Πολλοί Πατέρες έδωσαν ποικίλους ορισμούς για τον νου. Κυρίως τον θεωρούν ως δύναμη η ως οφθαλμό της ψυχής. Ο Παλαμάς όμως με έναν μοναδικό, αποκαλυπτικό και ακριβή τρόπο ορίζει τον νου και τις λειτουργίες του. Θεωρεί τον νου ως αυτοτελή και κατεξοχήν ενεργητική ουσία²⁴. Εκπίπτει όμως από αυτήν την κατεξοχήν λειτουργία του και χάνει την αξία του, όταν περιορίζεται στην δια-νόηση, η οποία ενεργείται με το ψυχικό πνεύμα που εδρεύει στον εγκέφαλο²⁵. Ο νους του ανθρω-που έχει ουσία και ενέργεια. Η νοερά ενέργεια δια-χεόμενη έξω δια των αισθήσεων και συγχεόμενη έσω με την λογική ενέργεια πρέπει να επιστρέψει στην ουσία του νου, που εδρεύει στην καρδιά, στο πρώτο, σαρκικό, λογιστικό όργανο²⁶. Και αυτή η επιστροφή γίνεται δια της προσευχής.

«Ο σκεπτόμενος» τού Ροντέν. Η νοερά ενέργεια τού ανθρώπου πρέπει νά απεγκλωβιστεί από τήν λογική ενέργεια πού εδράζεται στόν εγκέφαλο.

Αν ο χριστιανός επιμένει δια της μετανοίας σε αυτήν την ευκτική κατάσταση ο Θεός του δίνει το χάρισμα της νοεράς προσευχής. Όταν ο νους βρει και ζει την καρδιά ως τον οικείο τόπο προσευχής τότε μπορούμε να πούμε ότι ο άνθρωπος προσεύχεται νοερά, καρδιακά, καθαρά· οι όροι είναι ταυ-τόσημοι. Όταν η προσευχή αυτοενεργείται με την νοερά ενέργεια μέσα στην καρδιά, τότε ομιλούμε για αδιάλειπτη προσευχή, τότε εφαρμόζεται η εντολή του αποστόλου Παύλου «αδιαλείπτως προσεύχεσθε»²⁷. Αυτός που έχει το χάρισμα της αδιάλειπτης προσευχής μπορεί να ασχολείται αδιάκοπα με την μονολόγιστη ευχή, την μνήμη του Ιησού μέσα στην καρδιά του, ενώ ταυτόχρονα μπορεί να συναναστρέφεται με άλλους, να εργάζεται, να μελετά και γενικά να ακολουθεί μία εξω-τερικά κοινή, φυσιολογική ζωή. Και αυτό μπορεί να επιτευχθεί ακόμη και μέσα στον κόσμο. Η εύρεση της νοεράς ενεργείας αποτελεί τον δείκτη εμπειρικής κοινωνίας με τον Θεό. Η νοερά ενέργεια είναι ο ομφάλιος λώρος με τον οποίο συνδέεται ο πιστός με την Μητέρα Χάρη και τρέφεται πνευματικά.

Με την «εν αισθήσει» ενέργεια της νοεράς προσευχής βιώνεται εναργώς η ησυχία και ο άνθρωπος αρχίζει να ζει την ελευθερία από τα πάθη της κακίας· και αυτή

είναι η πραγματική ελευθερία. Η μνήμη του Θεού τρέφει και αυξάνει τον θείο έρωτα και την αγάπη για τον πλησίον, γιατί όπως τονίζει ο Παλαμάς στις ομιλίες του, η φιλανθρωπία είναι απόρροια της φιλοθείας. Η αληθινή εσω--στρέφεια οδηγεί και καλλιεργεί την εν ταπεινώσει και αγάπη κοινωνικότητα. Στην κατάσταση του μο--νίου και τελείου φωτισμού, της κατά το δυνατόν αφομοιώσεως της δωρεάς της Χάριτος, που επέρχεται μετά από μία παρατεταμένη περίοδο συστολής, άρσεως της Χάριτος σύμφωνα με την παιδευτική πρόνοια του Θεού²⁸, αποκτούν την φυσιολογική τους κατά Θεόν, λειτουργία όλες οι ψυχικές και σωματικές δυνάμεις του ανθρώπου.

Αισθάνεται την Χάρη σαν φως, σαν μία απαλή φλόγα μέσα στην καρδιά του. Θαυμαστή ειρήνη και γλυκύτητα κυριαρχούν στην ψυχή και στο σώμα του. Το ότι «το σώμα μεταλαμβάνει πως της κατά νουν ενεργουμένης Χάριτος»²⁹ και ότι είναι κοινές οι ενέργειες ψυχής και σώματος³⁰ αποτελούν κύριες θέσεις στην διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά, που στο πρόσωπο του Βαρλαάμ αντέκρουσε την νεοπλατωνίζουσα ανθρωπολογία και γνωσιολογία. Το άκτιστο Φως, το οποίο ακόμα δεν βλέπει, του παρέχει γνώση θαυμαστή³¹, αψευδή και βεβαία και η διάνοιά του αιχμαλω--τίζεται συχνά από θαυμαστές «θεωρίες», αποκαλύψεις δηλαδή των υπερφυσικών μυστηρίων του Θεού³². Ο φωτισμός του νου δεν είναι αποτέλεσμα μελέτης και κατηχήσεως, αλλά προσωπικής μεθέξεως της ακτίστου γνώσεως του Θεού.

Ο αγωνιστής συνεχίζοντας δια της μετανοίας και βιαζόμενος στην καθαρά, νοερά προσευχή διαμορφώνει την καρδιά του, ώστε να γίνει δεκτική της θεωρίας του ακτίστου Φωτός «της του θείου Πνεύματος δυνάμεως... κατά απόπαυσιν πάσης νοεράς ενεργείας»³³, όπου «θεωρεί την δόξαν της φύσεως αυτού της αγίας, ότε εις τα μυστήρια τα πνευματικά ευδοκήσει ο Θεός εισάξαι αυτόν»³⁴, όπως λέγει ο Παλαμάς, και όχι όταν ο ίδιος το θελήσει. Με την θέα του ακτίστου Φωτός βιώνει πλέον ο χριστιανός την θέωση, την άμεσο θεοπτία³⁵. Δεν υπάρχει όμως τέλος σε αυτήν την θεωρία, αλλά μία διαρκής πρόοδος. Γι' αυτό «άλλο έλλαμψις και άλλο διαρκής φωτός θέα»³⁶. Η θέωση, κατά τον άγιο Γρηγόριο, είναι ακατάληπτη για την ανθρω--πινη διάνοια, δεν μπορεί να εξηγηθεί λογικά και παραμένει άρρητος ακόμη και γι' αυτούς που την βιώνουν³⁷. Όχι μόνον η αμέθεκτος ουσία του Θεού, αλλά και οι μεθεκτές από τον άνθρωπο άκτιστες ενέργειες παραμένουν ακατάληπτες.

Αναγκαιότητα του ασκητικού αγώνα και γι' αυτούς που ζουν στον κόσμο

Αξίζει εδώ να μεταφέρουμε μερικές προτροπές που κάνει ο μεγάλος αυτός φωστήρας της Ορθοδοξίας, από δύο ομιλίες του στην εορτή της *Μεταμορφώσεως του Χριστού*. «Πρε-πει να πιστέψουμε, όπως διδαχ-θήκαμε από τους φωτισθέντες

από τον Θεό και έχοντας πείρα των θεμάτων αυτών... Πι-στεύοντας λοιπόν στην διδασκαλία τους, ας προχω-ρήσουμε προς την λάμψη του φωτός εκείνου»³⁸. Εδώ, όπως φαίνεται, προτείνεται να οδεύ--σουμε προς το Φως εκείνο, δηλαδή προς την θέα του ακτίστου Φωτός, η οποία είναι «η της θείας φύσεως λαμπρότης, καθ' ην κοινωνεί τοις αξίοις ο Θεός»³⁹. Η θέα αυτή, που συνίσταται στην βίωση της Θείας Χάριτος, δεν αποτελεί πολυτέλεια για την ζωή μας, αλλά είναι ο σκοπός της υπάρξεώς μας. Η εξάντλησή μας στα κατώτερα στάδια της πνευ-ματικής ζωής, στα οποία επιτυγχάνουμε μία διανοητική και μόνο σχέση με τον Θεό, είναι ηθι--κισμός και νοησαρχία. Και ο Παλαμάς συνεχίζει: «Όταν αγαπήσουμε την ωραιότητα της άφθαρτης δόξας, τότε θα καθαρίσουμε τους ψυχικούς οφθαλμούς από τους γήινους λογισμούς, περιφρονώντας κάθε ευχάριστο και όμορφο, το οποίο δεν είναι μόνιμο»⁴⁰. «Θα αποβάλουμε τους δερματίνους χιτώνες, που έχουμε ενδυθεί με την παράβαση και την παρακοή, δηλαδή τα γεώδη και σαρκικά φρονήματα, και θα σταθούμε εν γη αγία, που είναι ο αγώνας για την αρετή και την ανάτασή μας προς τον Θεό. Οπότε έχοντας αυτή την παρρησία, επιδημεί το Φως του Θεού και φωτιζόμεθα και γινόμαστε αθάνατοι μέσα στην δόξα και την λαμπρότητα της τρισηλίου Θεότητας»⁴¹. Αντίθετα αν ακολουθήσουμε την πλα-τεία οδό, έστω κι αν φαίνεται στην αρχή «γλυκιά και ελκυστική, προξενεί αιώνια οδύνη αφού ενδύει την ψυχή με τον δυσειδή χιτώνα της αμαρτίας»⁴². Και αν δεν έχουμε τον χιτώνα της θείας δόξας, δεν θα μπορέσουμε να εισέλθουμε στον «ουράνιο γάμο», αλλά θα οδηγηθούμε «εις το πυρ εκείνο και το σκότος το εξώτερον»⁴³.

Είναι σημαντικό και άξιο προσοχής ότι τις προ---τροπές αυτές για την αποβολή των γήινων λογι--σμων, την κάθαρση της καρδιάς και την πορεία προς την θέωση, ο άγιος Γρηγόριος, δεν τις κάνει σε συνάθροιση μοναχών, αλλά στο ποιμνιό του στην Θεσσαλονίκη, σε αγάμους και εγγάμους και δείχνει ότι είναι κοινός ο δρόμος, τον οποίο πρέπει να ακολουθήσουμε όλοι για να φθάσουμε στην «κατ' αίσθησιν και υπέρ αίσθησιν (θέα εκείνου του Φω-τος, που είναι) απόρρητον, απρόσιτον, άϋλον, άκτιστον, θεοποιόν, αίδιον, η λαμπρότης της θείας φύσεως, η δόξα της Θεότητας, η της ουρανίου βασι--λείας ευπρέπεια»⁴⁴.

Επίσης σχετικό με όσα αναφέραμε πιο πάνω είναι και ένα περιστατικό από τον βίο του αγίου Γρηγορίου Παλαμά. Ο άγιος όταν βρισκόταν στην Σκήτη της Βεροίας είχε ένα πολύ ενδιαφέρον διάλογο με έναν ενάρετο ασκητή, τον Ιώβ, περί του θέματος ασκήσεως της νοεράς προσευχής και από τους χριστιανούς στον κόσμο. Διότι ο άγιος Γρη---γόριος προέτρεπε όλους τους χριστιανούς στην άσκηση της ευχής. Ο Ιώβ είχε όμως αντίθετη άποψη μέχρι την στιγμή που του εμφανίστηκε ένας άγγελος Κυρίου και του επικύρωσε την διδασκαλία του Αγίου ως θεόπνευστη και απαραίτητη στην Ποιμαντική της Εκκλησίας⁴⁵.

Θέωση, ο σκοπός της ανθρώπινης ύπαρξης

Η θέωση, κατά τους Πατέρες, δεν είναι ένα ηθικό γεγονός, αλλά μία οντολογική κατάσταση. Η κτιστή ανθρώπινη φύση ενώνεται, «ζυμώνεται» με τον Τριαδικό Θεό, δια των ακτίστων ενεργειών, όχι όμως και κατ' ουσία⁴⁶. «Η θέωση αποτελούσε εξαρχής τον μύχιο πόθο της ανθρωπίνης υπάρξεως. Όταν προσπάθησε ο Αδάμ να την σφετερισθεί δια της παραβάσεως της εντολής του Θεού, απέτυχε, και βρήκε αντί αυτής την φθορά και τον θάνατο. Η αγάπη όμως του Θεού δώρισε σε αυτόν, δια της ενανθρωπήσεως του Υιού Του, και πάλι την δυνα-τότητα της θεώσεως»⁴⁷.

Οι σύγχρονοι μακάριοι χαρισματούχοι Γέροντες αποτελούν τά πιά απτά παραδείγματα αληθινών καί αιωνίων προσώπων.

Όσοι δεν εναρμονίζονται με την ησυχαστική διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά, που εκφράζει το αυθεντικό πνευματικό βίωμα μέσα στην Ορθοδοξία, την οδό ανευρέσεως του προ-σώπου, φανερώνουν ότι δεν διαθέτουν ορθό-δοξο εκκλησιαστικό φρόνημα. Ο ησυχασμός είναι δράση και όχι αδράνεια⁴⁸. Είναι

εσωτερική πνευματική κατάσταση. Στην αρχή χρειάζεται έντονος αγώνας κατά των παθών, κατόπιν επιτυγχάνεται η εν Χριστώ πνευματική συγκρότηση και ενότητα μέσα στον χώρο της καρδιάς, όπου αναδύεται το πρόσωπο, η υπόσταση. Τότε ο άνθρωπος αποκτά την υποστατική προσευχή, την προσευχή υπέρ σωτηρίας του κόσμου, ζει με ενότητα και αγάπη προς όλους τους ανθρώπους και προς τον Θεό μέσα σε μία «αληθή ησυχία», που για τον Παλαμά είναι «η υπερτελής τελειότης»⁴⁹. Στο τελικό στάδιο της θεώσεως, που είναι «υπέρ έννοιαν και υπέρ λόγον» απολαμβάνει, μετέχει της θείας μακαριότητος μέσα σε μία κατάπαυση, έναν σαββατισμό.

Ο σύγχρονος άνθρωπος έχει διαμορφώσει τέτοιο τρόπο ζωής, ώστε δεν έχει χρόνο να προσευχηθεί, «να σχολάσει και να γνωρίσει τον Θεό»⁵⁰. Με τα σύγχρονα μέσα τηλεπικοινωνίας και συγκοινωνίας έρχεται σε άμεση επαφή με πολλούς κόσμους, και σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα όσο ποτέ άλλοτε. Γνωρίζει και επικοινωνεί με πολλούς ανθρώπους, αλλά τελικά δεν γνωρίζει τον εαυτό του. Αυτή η απογοήτευση, το υπαρξιακό κενό, η μοναξιά που αισθάνεται ο άνθρωπος της εποχής μας οφείλεται κυρίως, στο ότι δεν γνωρίζει να προσεύχεται, δεν αφιερώνει κάποιο χρόνο κατά το διάστημα της ημέρας ή της νύχτας στην προσευχή. Δια της προσευχής διευρύνεται το είναι του ανθρώπου και αγκαλιάζει όλο τον κόσμο. Η προσευχή λείπει από τον κόσμο γι' αυτό και ο κοσμος δυστυχεί.

Η αξία του ανθρωπίνου προσώπου

Ο άνθρωπος μολονότι είναι κτιστός και πεπερασμένος, δια της προσευχής μπορεί να κοινοποιεί με τον άκτιστο και άπειρο Θεό. Ο κτιστός άνθρωπος μπορεί δια των ακτίστων ενεργειών του Θεού να αποκτήσει την άκτιστη θεία ζωή, να γίνει ο,τι είναι ο Θεός κατά Χάριν πλην της κατ' ουσίαν ταυτίσεως. Αυτή η ενότητα, η προσωπική σχέση του Θεού με τον άνθρωπο μπορεί να πραγματοποιηθεί σε κάθε ανθρωπινό πρόσωπο, γιατί υποστατικά στο πρόσωπο του Χριστού έχει ενωθεί η τέλεια θεία φύση με την τέλεια ανθρωπινή φύση, αδιαιρέτως και ασυγχύτως. Βλέπουμε δηλαδή, όπως τόνιζε και ο μακάριος Γέροντας Σωφρόνιος, ότι ο Θεός αντιμετωπίζει τον άνθρωπο όχι ως αντικείμενο ή υποκείμενο αλλά ως γεγονός, ως πρόσωπο⁵¹, γιατί μεταξύ Θεού και ανθρώπου υπάρχει μία υποστατική συμμετρικότητα⁵². Ο άνθρωπος μπορεί να γίνει πρόσωπο, γιατί έχει δημιουργηθεί κατ' εικόνα του Θεού Λόγου, του Χριστού, ο οποίος είναι Πρόσωπο. Μόνο όταν ο άνθρωπος γνωρίσει εμπειρικά και ενωθεί με τον Τριαδικό Θεό μπορεί να γίνει πρόσωπο και να αποβάλλει το «ειδεχθές προσωπίον» του. Η Εκκλησία ως χαρισματική κατάσταση είναι κοινωνία αληθινών και αιωνίων προσώπων.

Ο άνθρωπος γεννιέται δυνάμει πρόσωπο και μπορεί νά γίνει εν ενεργεία πρόσωπο όταν επιτύχει τό καθ' ομοίωση.

Η εμπειρική θεολογία δείχνει και διαφυλάσσει την οδό ευρέσεως του αληθινού προσώπου, κάτι που δεν μπορεί να επιτύχει η ακαδημαϊκή θεολογία. Πολλοί ομιλούν σήμερα περί προσώπου, αλλά με έναν νοησιαρχικό, φιλοσοφικοθρησκευτικό και ακαδημαϊκό τρόπο⁵³, ο οποίος το πολύ πολύ οδηγεί στην μετάλλαξη του «ειδεχθούς προσω--πείου» σε «διανοητικού προσω--πείου» ή σε μία «προ-σωποποίηση» του νεωτερικού ατόμου με ορθόδοξο θεολογικό μανδύα, αλλά σίγουρα όχι προσώπου. Μόνο με την θεωρητική κατάρτιση, δίχως την άσκηση, δεν μπορεί να επιτευχθεί η ορθόδοξη πνευματική ζωή, δεν αναδύεται το πρόσωπο. «Ου γαρ οι ακροαταί του νόμου δίκαιοι παρά τω Θεώ, αλλ' οι ποιηταί του νόμου δικαιο--θήσονται»⁵⁴, λέει ο απόστολος Παύλος. Οι Πατέρες τονίζουν ότι η αληθινή θεωρία έρχεται ως επιβράβευση της αληθινής πρακτικής, «πράξις θεωρίας επίβασις» και όχι το αντίθετο. Είναι αυτό που έλεγε ο μακάριος Γέροντας Εφραίμ Κατουνακιώτης, ότι από την υπακοή θα έρθει η προσευχή, και από την προσευχή θα έρθει η θεολογία. Οι σύγχρονοι μακάριοι Γέροντες όπως ο Γέροντας Σωφρόνιος, ο Γέροντας Παΐσιος, ο Γέροντας Πορφύριος, ο Γέροντας Εφραίμ Κατουνακιώτης, ο Γέροντας Ιάκωβος Τσαλίκης, ο Γέροντας Σίμων Αρβανίτης, ο Γέροντας Αμβρόσιος αποτελούν τα πιο απτά παραδείγματα αληθινών και αιωνίων προσώπων.

Η εκκοσμίκευση που απειλεί την Εκκλησία, η θρησκευτικοποίηση της Ορθοδοξίας μέσω εξω-τερικών ηθικιστικών, πουριτανικών τύπων από την μία πλευρά η νοησιαρχικών μοντέλων και σαθρών διανοητικών οικοδομημάτων από την άλλη, ως ένα φαινόμενο της μετα-νεωτερικής εποχής μας -της μετα-χριστιανικής σύμφωνα με την γνώμη των πολλών- μπορεί να αντι-μετωπιστεί μόνο με την

εμπειρική θεολογία, με την πραγματική κοινωνία με το Άκτιστο, με την ανεύρεση του αληθινού προσώπου. Η θεολογία, η διδασκαλία περί προσώπου αποτελεί μοναδικότητα και αποκλειστικότητα, που μπορεί να βιωθεί μόνο μέσα στην Ορθόδοξη Παράδοση ούτε στην φιλοσοφία η την ψυχολογία αλλά ούτε και σε άλλες χριστιανικές ομολογίες.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Βλ. επισκόπου Διοκλείας Καλλίστου Ware, *Η ορθόδοξη θεολογία στον 21ο αιώνα*, Αθήνα 2006, σ. 25.
2. Μ. Βασιλείου, *Περί νηστείας*, Λόγος 2, PG 31, 212B.
3. Βλ. αγίου Γρηγορίου Θεολόγου, *Εις τα Θεοφάνεια*, Λόγος 38, PG 36, 321D-324A.
4. Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Εις τον πλούσιον και εις τον Λάζαρον*, PG 48,1029.
5. Πρωτοπρεσβυτέρου Δημ. Στανιλοάε, *Ο Θεός ο κόσμος και ο άνθρωπος*, Αθήνα 1990, σ. 30-31 και 35.
6. Βλ. π. Νικολάου Σαχάρωφ, *Αγαπώ άρα υπάρχω. Η θεολογική παρακαταθήκη του Γέροντα Σωφρονίου*, Αθήνα 2007, σ. 101.
7. Α Πέτρ. 3,4.
8. Βλ. αγίου Γρηγορίου Παλαμά, *Εις τον βίον του οσίου Πέτρου του εν Άθω 18*, Γρηγορίου του Παλαμά, *Συγγράμματα*, επιμέλεια Π. Χρήστου, τομ. Ε , Θεσσαλονίκη 1992, σ. 171-172 (στο εξής *Συγγράμματα*).
9. Βλ. Παντελή Καλαϊτζίδη, *Ορθοδοξία και νεωτερικότητα. Προλεγόμενα*, Αθήνα 2007, σ. 47.
10. Α Πέτρ. 2,11.
11. Βλ. Φιλίπ. 3,20.
12. Αγίου Γρηγορίου Παλαμά, *Αντιρρητικός προς Ακίνδυνον 7*, 40, Γρηγορίου του Παλαμά, *Συγγράμματα*, επιμέλεια Π. Χρήστου, τομ. Γ , Θεσσαλονίκη 1970, σ. 492.
13. Βλ. *Υπέρ των ιερών ησυχάζόντων 2*, 2, 2, *Συγγράμματα*, τομ. Α , Θεσσαλονίκη 1962, σ. 508.
14. Βλ. Καλλίστου και Ιγνατίου Ξανθοπούλων, *«Μέθοδος και κανών ακριβής»*, Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών, εκδ. Αστήρ 1961, τομ. Δ , κεφ. 97, σ. 292-293.
15. Βλ. για τους όρους «υπόστασις της βιολογικής υπάρξεως», «υπόστασις της εκκλησιολογικής υπάρξεως» και «μυστηριακή η ευχαριστιακή υπόστασις» στο Ιωάννου Ζηζιούλα, *«Από το προσωπείον εις το πρόσωπον»*, Χαριστήρια εις τιμήν του μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνος Μελίτωνος, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 308-314 και σ. 317.
16. Βλ. αγίου Γρηγορίου Παλαμά, *Ομιλία 47,8*, εκδ. Σοφοκλέους Οικονόμου, Αθήνησι 1861, σ. 67.
17. Αγίου Γρηγορίου Παλαμά, *Ομιλία 61,5*, εκδ. Σοφοκλέους Οικονόμου, Αθήνησι 1861, σ. 263.
18. Βλ. *Προς Ξένην μοναχήν 29*, *Συγγράμματα*, τομ. Ε , σ. 228.

19. Βλ. Αγίου Μαξίμου Ομολογητοῦ, Κεφάλαια περί αγάπης 4, 80, PG 90, 1068CD.
20. Βλ. Ψαλμ. 100,8.
21. Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων 1, 2, 3, Συγγράμματα, τομ. Α , σ. 396.
22. Βλ. Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων 1, 3, 45, Συγγράμματα, τομ. Α , σ. 457.
23. Βλ. για την διαφορά ψυχικού και πνευματικού ανθρώπου Α Κορ. 2,10-16.
24. «[Νους] αυτοτελής εστιν ουσία και καθ' εαυτήν ούσα ενεργητική». Ομιλία 53,36, εκδ. Σοφοκλέους Οικονόμου, Αθήνησι 1861, σ. 174.
25. Βλ. ο.π.
26. Για την μεγάλη βαρύτητα που δίνει ο Παλαμάς σε αυτήν την «ιδιαιτάτην, την κρείττονα, την καθ' εαυτήν ενέργειαν του νου», την νοερά, και την διάκρισή της από την λογική ενέργεια του ανθρώπου βλ. την εισήγησή μας, «Η χρήση της λογικής και της νοεράς ενεργείας του ανθρώπου κατά τον άγιο Γρηγόριο Παλαμά», Πρακτικά Διεθνών Επιστημονικών Συνεδρίων Αθηνών και Λεμεσού, Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν, εκδ. Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2000, σ. 769-780.
27. Α Θεσ. 5,17.
28. Για την πολύ σημαντική αυτή περίοδο δοκιμασίας και έντονου αγώνα βλ. Γέροντος Ιωσήφ Βατοπαιδινού, Ο Γέροντας Ιωσήφ ο Ησυχαστής, εκδ. Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, ⁵²⁰⁰¹, σ. 280-291, 379-389· αρχιμ. Σωφρονίου, Οψόμεθα τον Θεόν καθώς εστι, Εσσεξ Αγγλίας ³¹⁹⁹⁶, σ. 193-220, 344-345.
29. Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων 1, 3, 31, Συγγράμματα, τομ. Α , σ. 442.
30. Βλ. Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων 2, 2, 12, Συγγράμματα, τομ. Α , σ. 518 και 2, 2, 20, σ. 528.
31. «Νοερόν τουτί το φως και γνώσεως παρεκτικόν». Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων 1, 3, 50, Συγγράμματα, τομ. Α , σ. 461.
32. «Τοιούτον γαρ τι εστι και η εξαιρέτως αληθής υπό των Πατέρων ονομαζομένη θεωρία και η της ευχής εγκάρδιος ενέργεια και η εξ αυτής πνευματική θερμη τε και ηδονή και το εκ της Χάριτος θυμήρες δάκρυον. Τα γαρ τούτων αίτια νοερά κυρίως καταλαμβάνει αισθήσει». Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων 1, 3, 31, Συγγράμματα, τομ. Α , σ. 442. Βλ. επίσης και στην Ομιλία 53, 40, Ομιλίας ΚΒ , Οικονόμου, σ. 178: «έργοις εδίδαξας ημάς ότι το θεωρείν ουκ αισθήσει μόνον η και λογισμώ τοις όντως προσγίνεται ανθρώποις (μικρώ γαρ αν είεν των αλόγων κρείττους), αλλά πολλώ μάλλον τη του νοός καθάρσει και τη της θείας Χάριτος μεθέξει, καθ' ην ου λογισμοίς αλλ' επαφαίς αύλοις τοις θεοειδέσιν εντρυφώμεν κάλλεσιν».
33. Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων 1, 3, 17, Συγγράμματα, τομ. Α , σ. 427.
34. Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων 2, 3, 15, Συγγράμματα, τομ. Α , σ. 551.
35. Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων 2, 3, 29, Συγγράμματα, τομ. Α , σ. 563.
36. Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων 2, 3, 35, Συγγράμματα, τομ. Α , σ. 569.

37. Βλ Υπέρ των ιερώς ησυχάζόντων 3, 1, 32, Συγγράμματα, τομ. Α , σ. 644, πρβλ και Αντιρρητικός προς Ακίνδυνον 2, 75, Συγγράμματα, τομ. Γ , σ. 137-138.
38. Αγίου Γρηγορίου Παλαμά, Ομιλίας ΜΑ , εκδ. εν Ιεροσολύμοις 1857, Ομιλία 34, σ. 194.
39. Προς Αθανάσιον Κυζίκου 14, Συγγράμματα, τομ. Β , Θεσσαλονίκη 1966, σ. 425.
40. Βλ. Ομιλία 34, ο.π., σ. 194.
41. Βλ. Ομιλία 35, ο.π., σ. 199-200.
42. Βλ. Ομιλία 34, ο.π., σ. 194.
43. Βλ. Ομιλία 34, ο.π., σ. 194.
44. Υπέρ των ιερώς ησυχάζόντων 3, 1, 22, Συγγράμματα, τομ. Α , σ. 634.
45. Βλ. Ομιλίας ΜΑ , εκδ. εν Ιεροσολύμοις 1857, Φιλοθέου Πατριάρχου, Λόγος εγκωμιαστικός εις τον Θεσσαλονίκης Γρηγόριον τον Παλαμάν, σ. ιη -ιθ .
46. Βλ. αγίου Μαξίμου Ομολογητοῦ, Επιστολή 1, ΡG 91, 376B. Πρβλ. και Ιω. 17,21-24.
47. Βλ. Γεωργίου Μαντζαρίδου, Παλαμικά, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη ³¹⁹⁹⁸, σ. 153.
48. Αδρανείς είναι αυτοί που επιμένουν στην νοησιарχία, τον ηθικισμό. Γι' αυτό ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς αποκαλούσε τον Βαρλαάμ ως «καθηγητή της απραξίας». Βλ. και Γ. Μαντζαρίδου, ο.π., σ. 15.
49. Εις τον βίον του οσίου Πέτρου του εν Άθω 20, Συγγράμματα, τομ. Ε , σ. 173.
50. Βλ. Ψαλμ. 45,11.
51. Βλ. αρχιμ. Σωφρονίου, Οψόμεθα τον Θεόν καθώς εστιν, Έσσεξ Αγγλίας ³¹⁹⁹⁶, σ. 176.
52. Βλ. π. Νικολάου Σαχάρωφ, Αγαπώ άρα υπάρχω. Η θεολογική παρακαταθήκη του Γέροντα Σωφρονίου, Αθήνα 2007, σ. 123.
53. Βλ. αρχιμ. Ιεροθέου Βλάχου, Το πρόσωπο στην Ορθόδοξη Παράδοση, Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας), Λεβαδειά ²¹⁹⁹⁴, σ. 87.
54. Ρωμ. 2,13.

<http://bit.ly/13IBifC>